

OUD LEIDEN NIEUWS

KWARTAALBLAD VAN DE HISTORISCHE VERENIGING OUD LEIDEN

jaargang 9, nummer 2
juni 2021

Academiegebouw

Het Academiegebouw rond 1600 in het *Album amicorum* van Amstel van Mijnden. Rechts van de poort de drukkerij van Elsevier.

Agenda

Woensdag 16 juni, 20.00 uur	Hooglandse Kerk, 'Rijk verleden, onzekere toekomst', Informatie- en discussiebijeenkomst over de Evangelisch-Lutherse Kerk. Raadpleeg de website voor de regeling van de toegang tot deze bijeenkomst.
Vrijdag 10 september, 20.00 uur	OMD-lezing, Rijksmuseum van Oudheden, Dick de Boer, 'Hofjes als middeleeuwse erfenis, tussen mededogen en devotie'. Raadpleeg de website voor de regeling van de toegang tot deze bijeenkomst.
Zondag 26 september 14.30 uur	Dirk van Eck-lezing, 'De Leidse en Katwijkse jaren van Jef Last' door Rudi Wester, in de Lokhorstkerk (voor meer informatie zie het vorige <i>Oud Leiden Nieuws</i>)

In dit nummer

Van de voorzitter, <i>Steven Engelsman</i>	3
Interview met Steven Engelsman, <i>Ton van Brussel</i>	4
Manifest: 'Historie is de kracht voor de toekomst'	8
Rens Heruer en Gerard Kramer erelid HVOL	9
Besluitvorming over de toekomst van het Stadsbouwhuis	10
Stadswandeling met Koen Marijt en Ria Braakman	11
Excursies	15
Bedrijfsleden	16
Leo Zeldenrust tekende de geschiedenis, <i>Ger Koper</i>	18
De Lutherse Kerk te Leiden: ter herinnering en voor een achtbare toekomst	21
Boekrecensies, <i>Bram van Leeuwen</i>	24
Agenda	32

Kopij volgend nummer

Het volgende nummer van *Oud Leiden Nieuws* verschijnt begin september. Kopij voor dit nummer kan tot 23 juli worden gestuurd naar promotie@oudleiden.nl.

Alles gaat voorbij, behalve het verleden

Misschien heeft u die tweede aflevering van de BNNVARA serie *Roofkunst* ook gezien over de mogelijke, wenselijke en zeer waarschijnlijke teruggave van een wereldberoemd Luba masker uit het Afrikamuseum in Tervuren aan het dorp van herkomst in de Congo. Prominent in beeld, naast de enorme pirogue de tekst: "Alles gaat voorbij, behalve het verleden." Dat leken me ook heel passende woorden voor een maidentekst van de kersverse nieuwe voorzitter van Oud Leiden. Zeker passend voor een museum in België over de Congo, zoals trouwens voor elk museum dat geheel of gedeeltelijk over geschiedenis gaat. Dat zijn de opslagplaatsen van het verleden, en die raken steeds voller; elke dag komt er immers een stukje verleden bij. Het spannende van die documentaire is dat het laat zien dat wat voltooid verleden leek opeens onvoltooid blijkt te zijn. De wijze van verwerving wordt actueel, onrecht blijkt, teruggave wordt bespreekbaar en dat gaat grote gevolgen hebben. Zoals het dorpshoofd zegt: "Sinds het masker is verdwenen gaat het ons slecht en België goed; dat gaat nu veranderen." Studie van het verleden kan dus heel grote invloed hebben op het heden.

Alles gaat voorbij, behalve het verleden – dat is ook voor een historische vereniging als de onze een heel toepasselijk motto. In Leiden worden we omgeven door het verleden; en dat is een blijvertje – als we er maar zuinig genoeg op zijn. En dat zijn we, daar is iedereen het in de stad wel over eens. Maar natuurlijk blijft het wel een constant punt van discussie hoeveel van dat verleden er moet blijven en hoeveel mag wijken voor het heden. Oud Leiden is daarin een belangrijke gesprekspartner, en de voorzitter van onze Commis-

sie Historisch Karakter van de Stad (en vicevoorzitter van de HVOL) Jan-Jaap

de Haan is daarbij ons nieuwe gezicht. In dit *Oud Leiden Nieuws* vindt u een manifest waarin de uitgangspunten van Oud Leiden kort en krachtig zijn vastgelegd. Zodat partners weten wat ze aan Oud Leiden hebben, en het geen verrassing hoeft te zijn als Oud Leiden de stemt verheft en voor het behoud van erfgoed pleit terwijl anderen misschien willen slopen.

Natuurlijk maakt Oud Leiden zich niet alleen druk om het verleden zoals het in het materiële erfgoed ligt besloten. Het verleden dat niet voorbij gaat, dat zijn ook alle verhalen over historische gebeurtenissen van onze stad. In vaktermen: het immateriële erfgoed. En ook voor het behoud daarvan is Oud Leiden op de wereld. Ik maak van de gelegenheid gebruik om u op enkele nieuwtjes te attenderen. Jaak Slangen heeft zijn biografie van Dirk van Eck, met ondertitel "De peetvader van de Leidse sociaal-democratie" bewerkt, deze is sinds kort ook op onze website te lezen. En kijkt u ook even bij onze podcasts en verheugt u zich alvast op de nieuwe series die er komen gaan: van de Leidse Schatten over de Leidse Onruststokers, van de Commissie Dirk van Eck over arbeidsonlusten in Leiden (de eerste al in 1372!), en de verhalen van de Stem van Leiden. Voor nu wens ik u goede gezondheid en snelle vaccinatie. Nog even doorbijten en volhouden, zodat wij elkaar op 30 oktober bij de Dies in de Hooglandse kerk in het echt kunnen ontmoeten. En wij daar gezamenlijk onze Rens Heruer en Gerard Kramer in het zonnetje kunnen zetten.

Steven Engelsman

Nieuwe HVOL-voorzitter Steven Engelsman: “Je komt Leiden overal in de wereld tegen”

Op wandelschoenen en met een jack dat wind en regen kan doorstaan, staat Steven Engelsman voor mijn deur. Met mooie muziek op de koptelefoon maakt hij straks een van zijn vele wandelingen, dit keer door het polderlandschap richting Zoetermeer. Vanochtend is er eerst tijd voor een gesprek over die nieuwe aanwinst op zijn uitvoerige cv, het voorzitterschap van onze vereniging. Ook dat verloopt vanwege de heersende pandemie met wat meer slagen om de arm dan voorzien, want ideeën en plannen zijn er genoeg in de vereniging, maar de gelegenheid ontbreekt om ze anders dan in digitale vergaderingen te bespreken.

Engelsman: “Oud-Leiden heeft de gewoonte om regelmatig een zogenoemd ‘voeten-op-tafel-overleg’ te hebben. Dan gaat het over strategie. Wat zijn onze doelen, waar gaat het op lange termijn om? De normale bestuursvergaderingen zijn voor de lopende zaken en het afhandelen daarvan. We hebben vier bestuursleden die al wat langer meelopen en vier nieuwe of nog redelijke nieuwe: Marleen Hogendoorn, Jan-Jaap de Haan, Martin Hooymans en ik. Het was mooi geweest om met zo’n strategiebijeenkomst te beginnen, maar we kunnen nog steeds niet bij elkaar komen. Dat hopen we nu in juni te doen.

“Ondertussen dienen zich wel een paar dingen aan, die al wel naar buiten komen. Jan-Jaap is bezig met zijn historische commissie van de stad. Die heeft zich onder Gerard Kramer, tot voor kort de voorzitter, ontwikkeld tot een hele stevige opinievormer in de stad. Het is daardoor

een stevig en licht gevreesde gesprekspartner van Burgemeester en Wethouders geworden. Die commissie heeft nu een manifest opgesteld waarin ze duidelijk maakt op welk soort waarden ze zich baseert, met wat er zoal mis is gegaan de afgelopen jaren als voorbeeld. Het zijn zeven uitgangspuntenpunten en vijftien adviezen om die uitgangspunten nader uit te werken (zie kader). Het is ruim op tijd klaar om bij het opstellen van de verkiezingsprogramma’s van de verschillende politieke partijen een rol te kunnen spelen.”

Vind je die commissie de belangrijkste van de vereniging?

“Dat zou ik zo niet willen zeggen. Het is een van de jongere commissies en zeker de meest zichtbare. Dat is de verdienste van Hans Blom, een van mijn voorgangers als voorzitter. Hij nam het

Wie is Steven Engelsman?

Sinds zijn benoeming in de algemene ledenvergadering van afgelopen maart is Steven Engelsman de nieuwe voorzitter van de Historische Vereniging Oud Leiden. Engelsman, geboren in Winterswijk in 1949, studeerde wiskunde aan de Universiteit Utrecht en werkte daar tot 1979 als promovendus en wetenschappelijk medewerker. Veertig jaar geleden kwam hij naar Leiden, werd conservator geschiedenis van de wis- en natuurkunde en later adjunct-directeur bij Museum Boerhaave en in 1992 directeur van het Rijksmuseum voor Volkenkunde. Hij leidde de verbouwing en richtte met burgemeester Cees Gokoop en wethouder Alexander Pechtold ook het Sieboldhuis op. In 2012 verhuisde hij voor een periode van bijna zes jaar naar Wenen met de opdracht het al jaren gesloten Museum für Völkerkunde te heropenen. Dat gebeurde in oktober 2017. Engelsman is sinds 1974 getrouwd met Margot, en heeft twee zonen (twee schoondochters en vijf kleinkinderen). Sinds begin 2018 wonen Steven en Margot weer in Leiden.

initiatief, Rens Heruer nam het van hem over en Gerard Kramer heeft er met zijn commissie echt iets van gemaakt. Het verzet tegen de uitbreiding van het terras van Annie's verjaardag is wel het meest tot de verbeelding sprekende voorbeeld van waar het deze commissie om te doen is. En waar ze succes mee hebben geboekt. Het gaat ons natuurlijk niet alleen maar om de binnenstad. We hebben ook de commissie die zich met niet beschermd erfgoed buiten de singels bezighoudt. Arie de Jong is daarvan voorzitter. Die commissie

heeft bijvoorbeeld in de aanpak van De Kooi een belangrijke rol gespeeld."

Zo'n rol als geweten van de stad kan ook irritatie opwekken op het stadhuis.

"Dat valt wel mee hoor. We zijn kritisch en constructief. Er zijn heel goede ambtenaren natuurlijk, die echt goed weten waar het over gaat, maar die zijn wel ondergeschikt aan B&W. Die hebben niet de mogelijkheid om heel hard een tegengeluid te laten horen. Ze kunnen goed informeren, ze zijn technisch heel goed, maar B&W en de gemeenteraad beslissen uiteindelijk en kunnen andere afwegingen maken. Een geïnstitutionaliseerd tegengeluid als dat van ons is dan wel verdomde belangrijk. Maar we hebben uitstekende relaties met zowel de ambtenaren als het bestuur. En natuurlijk ook met het ELO, Erfgoed Leiden en omstreken."

Wat speelt er nu op dat gebied?

"Dat is zonder twijfel de voorgenomen sloop van het Stadsbouwhuis. Erfgoed Leiden vindt dat dat een monumentenstatus moet hebben, maar daar trekt B&W zich niets van aan. Ook wij gaan ons verzetten. Het is begonnen met het plan om de woningen op het Doelenterrein te slopen, omdat de universiteit die grond wil hebben. Die huizen zijn geen erfgoed, dus daar bemoeien we ons niet mee, maar vanwege die sloop moet elders vervangende woonruimte gebouwd worden. Daarvoor zou het Stadsbouwhuis moeten wijken."

De verwachting is dat er na de pandemie ook meer thuis gewerkt zal worden en dat er een overschot aan kantoorruimte komt.

"Wij zijn ook niet tegen een herinrichting van het Stadsbouwhuis voor appartementen. Het gaat

ons niet alleen maar om behoud, we zijn ook voor vernieuwen. Woningbouw in lege kantoorpanden kan zeker een optie zijn, je ziet dat overal gebeuren. Het straatbeeld verdient het om te behouden, niet alleen van de kant van de Lange gracht, maar ook aan de kant van het Singelpark. De contouren van de oude 3^e Binnenvestgracht, van Nieuwe Energie en de schoorsteen van de energiecentrale, naar het Stadsbouwhuis, daar moet de grens zijn voor bebouwing. Verder moeten de volumes passen en de dakopbouw moet niet te gek worden. Bij het Singelpark is nu vrij veel groenruimte, maar als dat bouwplan door gaat wordt het echt een façade, dan gaat het helemaal dicht.”

Spreek je daar ook informeel met het college over?

“Je komt elkaar natuurlijk in de stad gewoon tegen. Zo weet ik dat B&W vinden dat wij er niet zo moeilijk over zouden moeten doen, want er spelen hogere belangen van de gemeente, zoals de samenwerking met de universiteit. Het grote belang van de universiteit voor de stad onderkennen wij natuurlijk ook, maar dat hoeft volgens ons niet te betekenen dat het Stadsbouwhuis dan maar gesloopt moet worden. Heemschut gaat zich er nu mee bemoeien, die zijn ook tegen sloop. Ze hebben een legertje juristen. Het zou er toe kunnen leiden dat de gemeente terug moet naar de tekentafel en iets anders moet bedenken. We beseffen heus wel dat je niet het principe kunt hanteren dat er nooit iets mag veranderen. Jan-Jaap de Haan zei laatst, dat dan de Pieterskerk nog een houten kapelletje was geweest. Het gaat ons om de balans tussen het oude en het nieuwe, tussen behouden en vernieuwen.”

Discussiepunt is ook de blik vanuit de historische binnenstad op hoogbouw.

“Dat is onvermijdelijk gebleken. De gemeente heeft nu een notitie gemaakt over zichtlijnen in de stad. De uitgangspunten daarin onderschrijven we. Vervolgens gaat het er natuurlijk om dat we er bij de uitvoering op letten dat de gemeente zich ook aan die uitgangspunten houdt. Voor de nieuwe hoogbouw die aan de Willem de Zwijgerlaan moet komen was zichtlijnenonderzoek gedaan door de projectontwikkelaar zelf, dat stonk een beetje. Het pand van Heerema wordt wel als het ultieme voorbeeld gezien van hoe het niet had moeten. Kijk, als daar een Empire State Building had gestaan, dan was het helemaal niet erg geweest. Dat is misschien een verkeerd voorbeeld van weliswaar iconische architectuur, maar wel erg hoog. Een beter voorbeeld is misschien Atomium in Brussel of het Guggenheim in Bilbao. Dit gebouw met dat logo erop spreekt niet erg tot de verbeelding. Er is andere hoogbouw bij de Groenordhallen die veel minder storend is.”

Hoe zie je de rol van de vereniging als bron van kennis over de geschiedenis van de stad?

“De Leidse verhalen bewerken en presenteren zodat ze voor jongeren aantrekkelijk worden, dat wordt een van de speerpunten. We hebben nu die hele leuke serie podcasts over Leidse onruststokers, gemaakt door een duo dat zich de Leidse schatten noemt, daar komt het tweede seizoen van. We ondersteunen dat ook, omdat we vinden dat de Leidse verhalen die voor de ouderen vaak heel bekend zijn, over Goeie Mie en noem maar op, ook in een nieuw format moeten worden verteld voor een komende generatie. En op een manier die voor hen aansprekend is. We bekijken of we die verhalen ook als vlogs kunnen vertellen.

We gaan investeren in middelen en training van mensen om die vlogs te kunnen maken, zodat de site ook levendiger kan worden. Ik kan me voorstellen dat we samenwerking zoeken met lokale media, zoals *Sleutelstad* en het *Leidsch Dagblad*.”

“Er wordt veel geïnvesteerd in het achterhalen van bronnen. Daar zijn we echt heel goed in, maar als je die bronnen eenmaal hebt, moet je ze bewerken en gebruiken om verhalen te vertellen. Er zijn al mooie voorbeelden hoor. De serie podcasts van de commissie Dirk van Eck bijvoorbeeld over arbeidsonrust in Leiden. In 1372 was de eerste grote beschreven staking in Leiden van de vollers, de textielarbeiders die het Leidse laken vervulden.”

Er zijn ruim 2500 leden en meer dan honderd vrijwilligers, heeft de vereniging genoeg kennis in huis voor die technische vernieuwing?

“Gelukkig wel. Voor de professionaliseringsslag in de ICT is nu een aparte commissie bezig met de informatie- en computertechnologie. We hebben nu een handvol goeie mensen om de platforms bij de tijd te brengen, de werkwijzes te maken en er voor te zorgen dat iedereen met die software-omgeving kan omgaan. Onze ICT gaat naar een heel professioneel niveau. Ik vind het wel jammer dat ik veel vrijwilligers nog niet persoonlijk ken. Ik zou het leuk vinden om die regelmatig tegen te komen. We zijn tenslotte het clubhuis voor al die Leidenaren die passie hebben voor de geschiedenis van de stad.”

Over clubhuis gesproken: waarom heeft de vereniging dat niet?

“Dat is een grote wens. Daar wordt al een hele tijd naar gezocht. Er is een behoorlijk budget

gereserveerd om zo’n clubhuis in te richten. We hebben er anderhalve ton reserve voor op de balans staan. Er zijn in het verleden veel plekken bekeken. Er is ook weleens geboden, tot aan de Lutherse Kerk toe en daar met partners in te trekken, maar het is niet gelukt. We hebben nu nog twee ijzers in het vuur, daar komt hopelijk deze zomer duidelijkheid over. Rens Heruer, mijn voorganger, heeft daar veel tijd in gestopt en gaat daar nog mee door. Voor kopen hebben we geen budget, maar we kunnen wel investeren in het opknappen en het voor een nominaal bedrag gebruiken. Ik hou hoop, want het zou heel mooi zijn als we op die manier een zichtbare plek in de stad hebben, waar we elkaar tegenkomen.”

Leiden en de rest van de wereld, daar wil je ook wat over kwijt.

“Zeker! Toen ik in Wenen werkte, merkte ik dat ook andere Leidenaren er hun voetsporen hebben liggen. De Leidse botanicus Nicolaas Jacquin heeft daar de botanische tuinen aangelegd. Baron van Swieten, een leerling van Boerhaave, was er de lijfarts van keizerin Maria Theresa. Overal in de wereld kom je Leiden tegen. Ook in Nieuw Zeeland, waar ik in mijn tijd bij Volkenkunde veel mee van doen heb gehad. De beroemdste fotografe van Maori is Ans Westra, haar vader was de eigenaar van Comtessa op de Breestraat. Hij is in de jaren vijftig naar Nieuw-Zeeland geëmigreerd. Zijn dochter had haar fotografie opleiding in Rotterdam gehad en ging met haar vader mee. Op het Zuidereiland worden de beste sauvignons geproduceerd door de geëmigreerde Leidse wijnmaker Erades. Daar kunnen we als Leidenaren apetrots op zijn. Ik zoek een manier om ook die verhalen te vertellen.”

Ton van Brussel

Manifest:

'Historie is de kracht voor de toekomst'

Onze visie op de stad

- Historie is niet alleen een uiterlijk kenmerk van de stad, maar moet een krachtig leidend beginsel van de verdere ontwikkeling van de stad zijn.
- We willen voortbouwen op de stadsvisie 'Stad van Ontdekkingen' waarin (historische) cultuur een dragende pijler en voor ontwikkeling is, in plaats van een versiersel of decor.
- Het gaat hierbij om zowel het fysieke en gebouwde als het immaterieel erfgoed (tradities, taal, verhalen). Door deze levend te houden, beleven we het verleden in het heden.
- Activiteiten variërend van onderzoek tot evenementen (Open Monumentendagen, 3 Oktober) en thema-jaren (Pilgrimjaar) dragen bij aan kennis, beleving en daarmee draagvlak voor historie.
- Ontsluiting van collecties en andere historische bronnen, kunnen hieraan een belangrijke bijdrage leveren. Instellingen als ELO en De Lakenhal verdienen daarom steun om nieuw publiek te bereiken. Dit geldt ook voor activiteiten gericht op de jeugd, samen met het onderwijs.
- Verantwoorde herbestemming van monumenten en van nieuw, onbeschermd erfgoed of onderdelen daarvan verdient steun en een zorgvuldige aanpak.
- De inrichting van de openbare ruimte moet gebaseerd zijn op de historische waarden in het beschermd stadsgezicht.

Hoe bereiken we dat?

1. Wij hechten aan echte participatie. Vroegtijdige betrokkenheid van HVOL als stadspartner

versterkt de plannen. Dit kan door de Erfgoedtafel te versterken

2. Bij de formatie moet erfgoed in een brede portefeuille, bij voorkeur met cultuur, worden samengebracht – en niet versnipperd raken.
3. De doelstellingen van de Erfgoednota blijven een goede basis voor het beleid.
4. Respecteer geldende beleidskaders zoals de Hoogbouwvisie, evenals andere geldende richtlijnen, zoals voor molenbiotopen en reclame.
5. Weeg adviezen van monumenten selectiecommissie – vroegtijdig – serieus mee.
6. Ga door met het herstel van historische elementen, zoals winkelpuien en objecten.
7. Handhaaf het terughoudende reclame-beleid en zet in op hoge beeldkwaliteit van o.a. terrassen en uitstallingen.
8. Stimuleer het gebruik van hoogwaardige materialen en goed onderhoud.
9. Wees terughoudend als het gaat om hoogbouw op locaties dichtbij of in het zicht vanuit het Beschermd Stadsgezicht. Voer bij ieder plan een zichtlijnen-onderzoek uit.
10. Kijk bij historie niet alleen naar losse panden, maar ook naar ruimtelijke structuren, zoals wegen, pleinen en water, maar ook naar de stedenbouwkundige opzet en het groen.
11. Verken hoe recenter erfgoed (20^e eeuw) een beschermingsregime tussen 'monument' en het veel lichtere 'karakteristiek pand' kan krijgen.
12. Herbestemmen is duurzaam: ondersteun en begeleid eigenaren en besturen van bijvoorbeeld kerken en industrieel erfgoed in de zoektocht naar een duurzame toekomst.

13. Bekijk Leiden in relatie tot de regio; ga daarom vaker samenwerking aan met omliggende gemeenten en de provincie, waar het gaat om erfgoed.
14. De ontdemping van grachten als de Lange Mare en het Kort Rapenburg dragen bij aan

de kwaliteit van de historische stad en aan klimaatadaptatie.

15. Pas zonnepanelen in beschermd stadsgezicht zo toe, dat ze geen afbreuk doen aan monumentale waarden.

Ereleden

Rens Heruer en Gerard Kramer erelid HVOL

Rens Heruer en Gerard Kramer zijn bij hun afscheid als voorzitter respectievelijk vice-voorzitter van de Historische Vereniging Oud Leiden (HVOL) benoemd tot erelid van de vereniging. Tijdens de Algemene Ledenvergadering op 24 maart werd een voorstel daartoe met algemene stemmen aangenomen. Heruer en Kramer verlaten na acht jaar – conform de statuten – het bestuur. Ze worden opgevolgd door Steven Engelsman en Jan-Jaap de Haan. Ook Marleen Hogendoorn is nieuw in het bestuur.

De vergadering had vanwege Covid-19 online plaats. Engelsman dankte, in zijn nieuwe rol als voorzitter, Heruer en Kramer voor hun tomeloze inzet voor de vereniging die zij de afgelopen jaren stevig op de kaart hebben gezet in Leiden. Hij

kondigde tevens aan dat tijdens de Diesviering op zaterdag 30 oktober – wanneer we het virus hopelijk in bedwang hebben – het vertrekkende tweetal nog extra in het zonnetje zal worden gezet.

Besluitvorming over de toekomst van het Stadsbouwhuis

In Oud Leiden Nieuws van december 2019 schonken wij in deze rubriek uitgebreid aandacht aan de plannen met het iconische Stadsbouwhuis aan de Langegracht. Als het aan burgemeester en wethouders ligt zou dat gesloopt moeten gaan worden om bij de planontwikkeling voor het Energiepark ruim baan te kunnen geven aan de bouw van nieuwbouwwoningen, waaronder compensatiewoningen voor de te slopen woningen aan de Doelengracht op het terrein van de toekomstige Humanities Campus. In oktober 2019 richtte onze vereniging een verzoek aan burgemeester en wethouders om het Stadsbouwhuis aan te wijzen als gemeentelijk monument.

Daarover heeft het college tot nog toe geen besluit willen nemen. Dit besluit wil het namelijk pas nemen, uiterlijk op het moment dat het in het tweede kwartaal van dit jaar het Kaderbesluit Energiepark aan de gemeenteraad ter besluitvorming zal aanbieden. Of de beslissing op ons verzoek in het voordeel van het Stadsbouwhuis zal uitvallen, is door deze gekoppelde besluitvorming echter zeer ongewis geworden. Dit ondanks

het feit dat de gemeenteraad in een motie eerder te kennen heeft gegeven het Stadsbouwhuis 'bij sterke voorkeur' te willen behouden en bij de beslissing op het verzoek betrokken te willen worden.

In plaats van een belangenafweging die uitgaat van de cultuurhistorische waarden van het gebouw en de mogelijkheden van herbestemming daarvan, dreigt het verzoek nu vooral beoordeeld te worden vanuit de noodzaak om de kavel van het Stadsbouwhuis te kunnen gebruiken voor de nieuwbouwplannen. Volgens burgemeester en wethouders is sloop en nieuwbouw immers het optimale scenario. Dit met uitzondering van het aspect cultuurhistorie (!) en een planning die verstoord kan worden door een bezwaar van de HVOL tegen een negatieve beslissing op haar verzoek.

Inmiddels heeft ook de landelijke erfgoedorganisatie Heemschut bij het college een verzoek tot aanwijzing als gemeentelijk monument gedaan. Dit verzoek is, evenals dat van de HVOL, gebaseerd op de positieve adviezen van de Adviescommissie Cultuurhistorie Leiden en Erfgoed Leiden en Omstreken.

Stadsbouwhuis. Collectie Historische Vereniging Oud Leiden. Foto: Henk Spek.

Stadswandeling met Koen Marijt en Ria Braakman

Stadswandeling is een nieuwe rubriek in *Oud Leiden Nieuws*. Een ouder en een jonger lid van de vereniging lopen langs voor hun belangrijke plekken in de stad en halen herinneringen op.

Koen Marijt verhuisde zeven jaar geleden voor zijn studie geschiedenis van zijn geboorteplaats Noordwijk naar Leiden. Hij woont aan de Korevaarstraat en is sinds een maand lid. **Ria Braakman** werd geboren in de Cobetstraat en bleef, op een paar jaar in Den Haag na, haar hele leven in Leiden. Zij woont aan de Hooglandse Kerkgracht en is meer dan vijftig jaar lid.

De wandeling begint bij het appartement van Ria in een voormalige drukkerij en eindigt bij het Academieggebouw waar Koen bij zijn afstuderen in het zweetkamertje zijn handtekening zette.

Koen en Ria voor haar appartement aan de Hooglandse Kerkgracht in de voormalige drukkerij van Eduard IJdo.

Drukkerij IJdo:

Ria: "Mijn man en ik zijn hier vijf jaar geleden van de Oude Rijn naar toe verhuisd. Hans zei altijd: 'Als ik nog een keer moet verhuizen dan wil ik daar wonen, bij de brug aan het water.' Het was de drukkerij van Eduard IJdo, die ging er weg na zijn overlijden in de jaren zestig. Het is veertig jaar gekraakt geweest, totdat architect Hans Bakker voor de drukkerij en de naburige panden een plan ontwikkelde voor gedeeltelijke restauratie en nieuwbouw. Wij hebben geluk gehad en konden het appartement kopen op de eerste etage. Je kijkt hier zo de Oude Rijn af. Daar staat ons oude huis met de winkel. Het had zoveel trappen en trapjes, dus we wisten dat we daar op onze oude dag niet konden blijven. Hoe mooi dit appartement ook is, het huis aan de oude Rijn dat was wel mijn grote liefde."

Oude Rijn 10:

Ria: "Ik ben geboren in de Cobetstraat. De Burggravenlaan en omgeving was er toen nog niet, je keek van ons huis zo naar het kanaal. Toen we trouwden hebben we een stukje verderop inge-

De 'potterrie' van Ria en Hans was gevestigd aan de Oude Rijn 10.

woond zoals dat toen heette en na het overlijden van mijn vader en de verhuizing van mijn moeder naar Huize Roomburgh konden wij mijn ouderlijk huis kopen. Hans was de enige jongen thuis in een gezin met vijf zussen. Zij hadden de winkel met serviezen en glaswerk op de Breestraat, met zes man personeel. Hij wilde psychologie studeren, maar moest de zaak overnemen.

"Eigenlijk was dat niks voor hem, dus toen wij de kans kregen het pand Oude Rijn 10 te kopen hebben we dat gedaan en zijn we er beneden de 'potterrie' begonnen. Dat was uit Engeland komen overwaaien, een winkel met alleen keukenspullen, die had je hier toen nog niet. Hans heeft anderhalf jaar lang met een aannemer en de heer Van Hemert van Monumentenzorg de hele restauratie gedaan. Wij waren de eersten die

De Boommarktschool is nu Webster University, maar huisvestte ook een jaar de Middelbare Meisjesschool, van de Zusters van Liefde.

dat hier deden en velen zijn ons daarna gevolgd. Het is prachtig geworden. We hebben er van Oud Leiden een onderscheiding voor gekregen.”

Webster University

Ria: “Hier heb ik het eerste twee jaar van de middelbare school gezeten in de oude Boommarktschool. Je had vroeger voor jongens en meisjes aparte scholen en er was in Leiden nog geen katholieke HBS voor meisjes. De Zusters van Liefde uit Tilburg hadden destijds een klooster op de Oude Vest en net toen ik naar Bijdorp in Voor- schoten zou gaan, begonnen zij een katholieke middelbare Meisjesschool. Ik heb er twee jaar gezeten, het was een stokoud en vervallen ge- bouw met een grote kolenkachel midden in het klaslokaal. Ik weet nog hoe we in 1949 met alle leerlingen met verhuisspullen onder onze arm in een lange rij van de Boommarkt naar onze nieu- we school liepen. Het klooster was toen gedeelte- lijk tot school verbouwd.

Galgewater

Ria: “Hier aan het Galgewater stond toen de huis- houdschool. Daar heb ik mijn opleiding tot lera- res gevolgd. Ook aan de vormingsklas die je toen nog had. Dat was een tussenjaar waar meisjes de huishouding leerden. Op het Noordeinde had je toen een internaat waar de meisjes van goede en rijke huize intern woonden en bij ons naar schoolgingen, natuurlijk ook om in Leiden aan een leuke student te raken.”

Gijselaarsbank

Koen: “Als kind kwam ik heel weinig in Leiden. Wel eens op de Haarlemmerstraat of bij V&D, maar uitgaan deden we aan de Grent in Noord- wijk. Mijn familie heeft eeuwenoude wortels in Leiden, ze zijn hier uit Vlaanderen naar toegeko- men. Er is een tak naar Noordwijk gegaan, maar er wonen nog steeds Marijten in Leiden.

Rapenburg 45, het woonhuis van verzetsheld prof. Tel- ders.

Rapenburg 45

Koen: Ad van Liempt heeft een paar jaar gele- den een boek geschreven over de Maliebaan in Utrecht, waar je in de oorlog zowel het verzet als de NSB tegenkwam. Op het Rapenburg was dat precies zo. Erik Hazelfhoff Roelfzema, de Soldaat van Oranje woonde boven Barrera. Naast het Academiegebouw zat de Ortskommandant en hier schuin tegenover zat de Nationaal-Socia- listische Studentenvereniging. In deze gevel zie je de gedenksteen voor prof. Telders die hier woonde. Hij heeft een zekere naam, er is ook een Telderskade en het wetenschappelijk bureau van de VVD is naar hem genoemd, maar toch is zijn collega Cleveringa veel bekender. Zijn rede tegen uitsluiting van Joden aan de universiteit is natu- urlijk legendarisch geworden, maar Telders was al

De Nonnenbrug, met op de achtergrond Barrera (Bar- Restaurant-Rapenburg), tegenover het Academiegebouw.

eerder in verzet gekomen. Je kunt het allemaal lezen in *Het Horzelnest*, het boek van Willem Otterspeer dat vorig jaar uitkwam over de universiteit in de oorlog. Cleveringa heeft het overleefd, maar Telders stief een maand voor de bevrijding in Bergen-Belsen aan vlektyfus. Over de oorlogsgeschiedenis van deze paar honderd meter straat zou je net als over de Maliebaan een fascinerend boek kunnen schrijven.”

Barrera

Koen: “Daar heb ik veel borrels gehad en ook

lekker gegeten en de beroemde Rapenburger gegeten, zoals de hamburger daar heet. Ik werd lid van het bestuur van de Historische Studentenvereniging Leiden en moest een symposium organiseren over 25 jaar na deVal van de Berlijnse Muur. We gingen hier met biertjes vergaderen en merkten ‘s morgens dat de plannen die we hier hadden opgeschreven minder uitvoerbaar bleken dan we ‘s avonds hadden gedacht. Ik kwam er trouwens pas later achter dat Barrera helemaal niet Spaans is, maar een afkorting van Bar Restaurant Rapenburg.”

Nonnenbrug

Koen: “Het Rapenburg is voor mij de mooiste plek, op alle tijdstippen, in alle seizoenen en bij alle weertypen. Ik heb hier ‘s avonds in de kou met de lichtjes die in het water schijnen aan de wal-kant met een fles wijn over het leven gesproken, ik heb ze bij deze brug zien ijshockeyen, ik ben hier afgestudeerd. Ik kan het niet uitleggen, maar het ziet er nooit hetzelfde uit.

De stad en de studenten hebben soms toch een beetje een haat-liefdeverhouding met elkaar. Maar ze hebben elkaar nodig, ze kunnen niet zonder elkaar.”

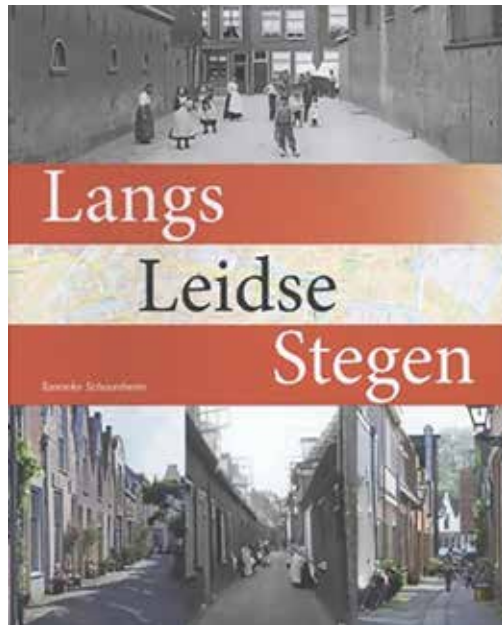
Ria: “Ik heb een paar jaar in Den Haag gewoond, maar ik vond het er niks. Ik ging elk week terug naar mijn ouders in Leiden. Toen Hans en ik van de Cobetstraat naar de Oude Rijn verhuisden, verklaarden mensen ons voor gek: ‘wie gaat er nou van zo’n mooi huis met acht kamers en een tuin op die armoedige Oude Rijn wonen? We hebben er nooit spijt van gehad, het is er zo mooi geworden.”

Nieuwe excursies

Ideeën zijn er genoeg, maar de vraag is of wij dit jaar überhaupt nog excursies kunnen organiseren. Voorlopig zijn er vooral veel vragen: met hoeveel mensen mogen we een groep vormen, is er dan horeca open, hebben we een vaccinatiepaspoort nodig?

Dit voorjaar is er volop gebrainstormd. Over een wandelexcursie bijvoorbeeld, over de Horsten onder de bezielende leiding van Hein Krantz. Hein is voormalig directeur van de landelijke Stichting tot Behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen. Als geen ander weet hij heel veel over de geschiedenis van de landgoederen te vertellen, in het bijzonder over de historische connecties met de stad Leiden. In ons grenzeloos optimisme hadden we bedacht deze wandeling in juni van dit jaar te laten plaatsvinden. Dat zal niet gaan, vandaar dat we de wandeling voorlopig verschuiven naar eind augustus/begin september.

Ook staat hoog bovenaan ons wensenlijstje de stadswandeling 'Langs Leidse Stegen'. Als hommage aan de vorig jaar veel te vroeg overleden Tanneke Schoonheim willen wij de wandeling uit 2015 dit najaar herhalen. Tanneke was in velerlei opzichten een duizendpoot. Naast haar werkzaamheden als bestuurslid heeft zij vorm en inhoud gegeven aan de publiciteitsaspecten van de HVOL. In 2013 en 2014 schreef Tanneke wekelijks een column in het *Leidsch Dagblad* en bundelde deze in een boek. Naar aanleiding van haar boek hielden wij een wandeling door een aantal van de door haar beschreven stegen. Wij verwachtten deze wandeling in het najaar te laten plaatsvinden. Het is nog de vraag of deze activiteiten gaan lukken. Wij adviseren u daarom onze website en

digitale nieuwsbrief goed in de gaten te blijven houden.

Tot zover de excursies voor 2021. Volgend jaar hopen we 'alles uit de kast te halen' om een mooi excursieseizoen te bewerkstelligen. Een greep hieruit:

Een fietstocht in mei onder leiding van Ruurd Kok, aan de hand van zijn boek *Bang voor mooi weer*.

Een herhaling van de bruggenexcursie per boot van 2018. Deze was destijds een groot succes, waarbij we veel belangstellenden hebben moeten teleurstellen. We beloofden dat er nog een tweede kans zou komen.

Een stadswandeling door Leidse Poorten en gangen. Door Herman van Hoo donk en Kees Walle is een omvangrijke database ontwikkeld, die sinds november op de website staat.

Bedrijfsleden

Akerboombouw BV

Alrijne Zorggroep

APEK administraties

Stichting Beheer Begraafplaats Rhijnhof

Rijksmuseum Boerhaave

Buik en Van der Horst, gerechtsdeurwaarders

Grandcafé De Burcht

Van Cleef Holding

Stichting Confessioneel Onderwijs Leiden

Du Prie bouw & ontwikkeling b.v.

Griffioen Precious Presents vof

De Gunst Juwelier

firma W.P. Hartwijk en Zoon

HBK fiscalisten_accountants_expats consultants

Stichting Hof Meermansburg

Hooglandse Kerk

Hoppezak Kledingverhuur

La Gro Geelkerken advocaten

LEK® makelaars en taxateurs

Macropa BV

Holdingmaatschappij
R.H. Breedveld B.V.

de BURCHT

macropa
Deelnames | Financiering | Beheer

Glas- en Schilderwerken Van Muiden bv

Stichting Pieterskerk Leiden

Brasserie de Poort

Prima Management

Primavera Pers

Rabobank Leiden-Katwijk

Hoogheemraadschap van Rijnland

Rabobank

MBO Rijnland

De Ruyter de Wildt en De Vroom, advocaten

mborijn//land

Schulpen Schuim BV

Serviceflat Schouwenhove

Sociëteit Amicitia

Teekens Karstens, advocaten en notarissen

Universiteit Leiden

Van der Valk Hotel Leiden

Veldman Rietbroek Architecten

Veldman Rietbroek architecten

Universiteit Leiden

Museum Volkenkunde

Stichting Werk & Onderneming

Stichting Zeven Leidse Hofjes

Tandartsenpraktijk Zoeterwoudsesingel

Zorgverzekeraar Zorg en Zekerheid

Leo Zeldenrust tekende de geschiedenis

Leonardus Coenraad Zeldenrust was een begaafd beeldend kunstenaar die zich toelegde op het tekenen van historische bouwwerken. Hij ondertekende met Leo K. Zeldenrust en als we die naam intikken bij een zoekmachine voor het wereldwijde web dan komen tientallen pentekeningen tevoorschijn in verschillende vormen. Zo zijn er de ingelijste pentekeningen, boekjes en bijdragen aan kranten, tijdschriften en boeken. Verder veel reproducties waaronder de kalenders uitgegeven door de Witte Merel in Hazerswoude. Leo geeft in een vragenlijst van Kunsthandel Pieter A. Scheen uit Den Haag aan ook aquarellen gemaakt te hebben. Zo die nog beschikbaar zijn dan toch lastig te vinden. Het gemeentearchief van Den Haag zou een exemplaar hebben.

Hoe wijd verbreid zijn werk ook moge zijn, informatie over de persoon Leonardus Coenraad Zeldenrust is bijzonder lastig te vinden. Hieronder een samenvatting van de summier resultaten van recent onderzoek in de beschikbare archieven.

Leo is geboren in Den Haag op 14 januari 1905 als tweede kind van de toen bekende musicus Henri Leonard Zeldenrust en zijn vrouw Justine Victorine Enthoven.

Het gezin telde in totaal vier kinderen waarvan Leo de enige zoon was. Van vader Henri is wat fotomateriaal beschikbaar in het gemeentearchief van Den Haag waaronder bijgaande foto die in 1937 gemaakt is ter gelegenheid van zijn zestigste verjaardag en veertigjarig jubileum als dirigerend musicus. Op de achtergrond de woning van het gezin aan de van Limburg Stirumstraat 21. Hij bedankt op de foto zijn collega Jacob Hamel – voor velen geen onbekende – voor het huldebetoon.

Uit de bovengenoemde vragenlijst voor Kunsthandel Scheen blijkt ook dat Leo na de lagere school de HBS doorliep. Als we aannemen dat hij

Henri Zeldenrust, de vader van Leo, werd op 2 september 1937 bij gelegenheid van zijn zestigste verjaardag en zijn veertigjarige jubileum als dirigent gehuldigd voor zijn huis aan de Van Limburg Stirumstraat.

de vijfjarige variant nam, dan is hij vervolgens rond 1923 aan de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten een tekenopleiding gaan volgen.

Van zijn activiteit als tekenaar vernemen we pas rond 1931 als hij zich aanbiedt voor reclame-ontwerp en uitvoering. Maar hij heeft niet stilgezeten, want in 1933 worden zowel door het gemeentearchief van Den Haag als van Leiden stukken van hem aangekocht. Hij maakt in die tijd ook veel geïllustreerde stadsbeschrijvingen en niet alleen van Den Haag. Zo verzorgt hij in 1933/34 een serie geïllustreerde artikelen onder de naam 'Leidsch Antiek' voor de *Leidsche Courant*.

Leo trouwt in 1940, net na het begin van de Tweede Wereldoorlog, met Maria Carolina Martina Blok. Het is voor Rie Blok het tweede huwelijk en zij woont na de scheiding bij haar ouders aan de Wassenaarschestraat 124 in Den Haag. Leo trekt daar na de voltrekking van het huwelijk bij in. Kort daarna verhuist het paar naar de Obrechtstraat. Lang zal het daar niet blijven want volgens de burgerlijke stand moet Leo in de zomer van 1943 naar Duitsland. Rie trekt daarop weer bij haar ouders in.

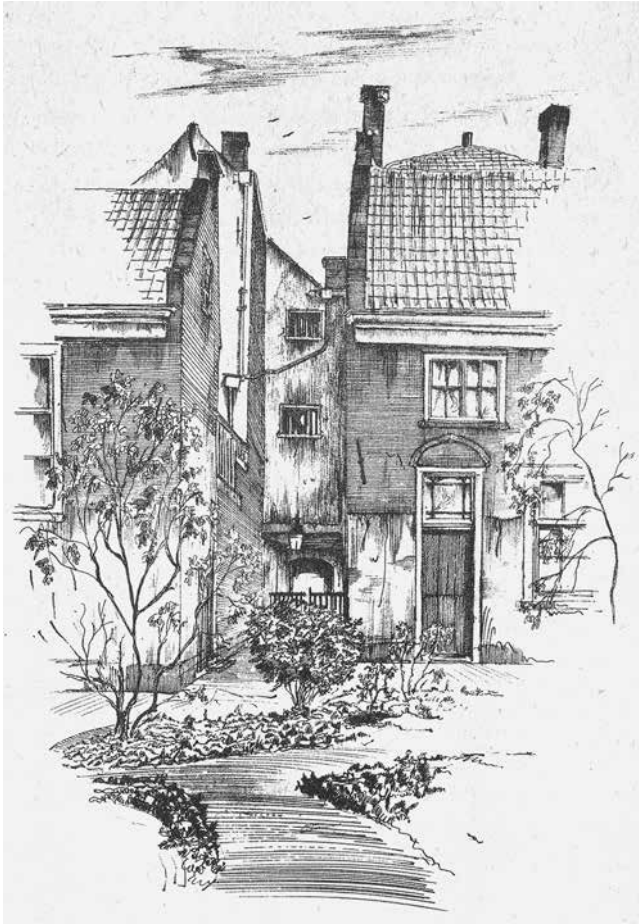
Leo Zeldenrust behoort, net als de rest van zijn joodse familie, tot het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap. Leo overleeft met zijn twee jongere zussen de Tweede Wereldoorlog, maar zijn ouders en oudste zus worden door de nazi's vermoord in Auschwitz.

In de oorlogstijd is er geen activiteit van Leo te bespeuren, maar meteen erna biedt hij zich aan om lessen 'handtekenen' te verzorgen. Leo woont dan weer samen met Rie aan het Weigeliaplein in Den Haag. Hij zal zich gerealiseerd hebben dat al zijn tekenwerk van voor de oorlog, met name van oud Rotterdam, in trek zal zijn en al spoedig brengt hij het boekje *Verloren karak-*

teristiek van Rotterdam met tekst van A. Donker uit. Het blijkt een schot in de roos en spoedig volgen er meer waaronder *Wandelingen door Oud Leiden*. Met name het boekje over Rotterdam is nog steeds gewild.

Of hij nog veel getekend heeft in latere jaren is niet duidelijk. Sommige gearchiveerde werken worden gedateerd na de oorlog maar het is niet duidelijk of dat de publicatiedatum, bijvoorbeeld van een van de boekjes, of de vervaardigingsdatum is. Er zijn in ieder geval geen krantenartikelen meer hoewel zijn tekeningen wel worden gebruikt als illustratie van artikelen door anderen. Dat gebeurt ook nu nog in de 21ste eeuw, soms zelfs zonder vermelding van de auteur. Volgens A. Huisman, van de uitgeverij de Witte Merel, zou Leo een slechte gezondheid hebben die hem verhindert om in latere jaren nog veel te tekenen. Hij overlijdt in 1977. Zijn vrouw Rie overleeft hem ruim en overlijdt pas in 1992. Met het overlijden van zijn zus Sophie, die enige bekendheid geniet als dierenbeschermster in Afrika, sterft de familie Zeldenrust uit. Er zijn geen auteursgerechtigden meer en de omvangrijke productie van Leo Zeldenrust is 'verweesd'. Veel van zijn werk is bewaard gebleven. Al voor de oorlog verkocht hij veel aan archieven, ook aan die van Leiden. Wellicht een vooruitziende blik op wat de nazi's zouden kunnen brengen?

De details in de tekeningen van Leo Zeldenrust zijn verbluffend. Laten we bijvoorbeeld eens kijken naar de tekening van de binnenplaats van het Sint Salvatorshofje aan de Steenstraat in Leiden zoals dat in het boekje *Wandelen door Oud Leiden* is te vinden. In het midden zien we de toegang tot de poort. Door een andere lichtval, bij Leo stond de poort waarschijnlijk open, is het houten hek minder zichtbaar maar het is er wel. Het huis rechts is praktisch identiek, het enige

Een schets van de hand van Leo Zeldenrust van het Sint Salvatorshofje aan de Steenstraat.

Het Sint Salvatorshofje anno 2021.

verschil is een regenpijp die er kennelijk toen niet was. Aan de linkerkant zijn wel verschillen maar aan de kleur van de stenen is wel te zien dat het hier een recentere verbouwing betreft. Het raam helemaal bovenin het huis boven de poort is nog duidelijk aanwezig, dat er onder is kennelijk verwijderd.

Er zijn eigenlijk maar een paar tekeningen in het boekje over Leiden die relateren aan een si-

tuatie die niet meer terug is te vinden, zoals die van huizen aan de voormalige Korte Scheistraat. De wandeling, zoals die op het kaartje in het boekje is aangegeven, is nog goed te doen en geeft een mooi beeld van heden en het verleden door de ogen van deze begaafde beeldend kunstenaar.

Ger Koper

De Lutherse Kerk te Leiden

Ter herinnering en voor een achtbare toekomst

Interieur van de Lutherse Kerk richting oosten, 2018

In 1618 werd de Lutherse Kerk aan de Hooglandse Kerkgracht gebouwd, als schuilkerk achter een rijtje van huizen, vanuit de straat alleen via een hardstenen poort bereikbaar. Zij is dus de eerste nieuwbouw van een protestantse kerk in Leiden! In 2018, vierhonderd jaar later, kwam de Lutherse gemeente er voor de laatste keer samen. Uit gebrek aan middelen zag men zich genoodzaakt tot verkoop. Een kerk vol geschiedenis en verhalen, veel meer is dan een hoop stenen in een oude stad, kwam in bezit van een ontwikkelaar.

Barent Fabritius, *De verloren zoon*, 1661, doek 96,5 x 289 cm. Rijksmuseum Amsterdam, SK-A-2958

De kerk mocht alleen als schuilkerk verrijzen, omdat de heersende calvinistische kerk het toen niet eens was met alle overtuigingen van Martin Luther. De beleving bij binnentreden moet dus zeer verrassend geweest zijn: vanuit een donker gangetje naar een grote lichte ruimte. Nog steeds bepalen vandaag de dag de grote raampartijen aan weerszijden de beoogde ‘verlichting’ in meer dan één zin van het woord. De gemeente groeide snel, zodat de kerkruimte in 1640 aan de ingangszijde werd uitgebreid met een galerij, en opnieuw in 1660 met een tweede galerij aan de oostzijde. Pas in de late negentiende eeuw mocht een kerkfaçade ontstaan door sloop van de huizen ervoor en het kerkpleintje.

De Lutheranen kwamen veel uit Duitsland en

Scandinavië, arbeiders en studenten. Lutherse kerken in deze landen zijn met Bijbelse voorstellingen gedecoreerd. In Nederland kreeg alleen die in Leiden een uitgebreid programma van schilderijen. Aanwezig zijn nog negen panelen, die in 1639/1640 aan de balustrade van de westelijke galerij ingelast werden, dus meer dan twaalf meter schilderkunst. Vier ervan dragen signatuur en datum van de Leidse meester-schilder Joris van Schooten (1587-1651), die op één stuk zelfs zijn zelfportret toont. Met de vijf anderen vormen ze samen één belangrijk verhaal, van de schepping met Adam en Eva tot aan de eeuwige glorie in het hiernamaals. Een absoluut uitzonderlijk schilderij levert hij met het laatste stuk, *De Kroon des Levens* met de opname van de gelukzaligen in de hemel, vermengd met engelen, tuimelend in een spiraalvorm als zichtbaar teken voor de oneindigheid en eeuwigheid. Aan de oostelijke galerij kwam in 1660/1661 een tweede reeks van vijf langwerpige schilderijen te hangen, die ca. 1865 werden verkocht. Drie ervan bezit sinds 1922 het Rijksmuseum, doeken van de Rembrandt-leerling Barent Fabritius (1624-1673), samen negen meter breed. Als onderwerp koos men drie gelijkenissen uit de Bijbel, zoals *De verloren zoon*. Ze vertellen allemaal – typisch lutheraans – over keuzes in het leven, zonde en rouw en de genade Gods. Onder bepaalde museale voorwaarden zouden deze

Joris van Schooten, *De Kroon des Levens*, 1640, paneel 100 x 135 cm. Lutherse Kerk, Leiden

*Albert Goosman, doophek (detail), 1640, eikenhout.
Lutherse Kerk, Leiden*

schilderijen terug kunnen keren naar hun oorspronkelijke plaats.

Het nog bestaande schrijnwerk aan de westelijke galerij en het doophek leverde in 1639/1640 de beeldhouwer Albert Goosman uit het Duitse Ol-

denburg, sinds 1638 vaste beeldsnijder van stadswege. Ook het snijwerk aan de beroemde Hagerbeer-orgel in de Hooglandse Kerk is van hem. Het nu aanwezige orgel in de Lutherse kerk bouwde Andries Wolfferts uit Rotterdam in 1788/1790. Op initiatief van de Duitse organist Christian Friedrich Rupp, die als student naar Leiden was gekomen en er bleef, moderniseerde hij het bestaande instrument en paste het perfect aan het zaalvolume van de kerk aan.

Er zijn veel meer uitzonderlijke objecten en verhalen, die iets vertellen over aspecten van vreemdelingen, tolerantie, liefde en leed verbonden aan deze kerk. Waarom kregen de studenten sinds 1634 een unieke positie in het kerkbestuur? Klopt het, dat tijdens de laatste oorlog mensen in de kerk werden verstopt? Het verhaal van deze kerk is nog lang niet beëindigd.

Emil Broesterhuizen

De Evangelisch-Lutherse Kerk: Rijk verleden, onzekere toekomst

Op woensdag 16 juni wordt tussen 20.00 en 21.30 uur in de Hooglandse Kerk een informatie- en discussiebijeenkomst gehouden over de toekomst van de Evangelisch-Lutherse kerk aan de Hooglandse Kerkgracht. De kerk is een bijzonder monument, een van de 100 fraaiste kerken van ons land (zie het artikel van Gregor Weber elders in dit blad). Enkele jaren geleden is de kerk in het bezit gekomen van een projectontwikkelaar, die, nu hij de consistorie en de tuinen van de kerk heeft verkocht, in de kerk een boutique-hotel wil vestigen. Het is een understatement dat er ruimte is voor grote twijfel aan de zinvolheid van deze herbestemming. In een publieksbijeenkomst wil de Historische Vereniging Oud Leiden (HVOL), in samenwerking met de werkgroep Lutherse Kerk van de wijkvereniging Pancras-west, de mogelijkheden verkennen van een veel passender herbestemming van dit juweel. Tegelijkertijd valt te constateren, dat er meer aan de hand is in de directe omgeving. Zie bijvoorbeeld het initiatief voor een Stadsatelier in de Kaasmarktschool. Op de informatiebijeenkomst spreken onder meer Gregor Weber (Rijksmuseum) schrijver Ilja Leonard Pfeijffer en Jan-Jaap de Haan. Deelnemers kunnen in kleine groepen hun inbreng leveren. In de HVOL-Nieuwsbrieven en op www.oudleiden.nl wordt het definitieve programma tijdig bekend gemaakt en ook of en zo ja, hoe men toegang kan krijgen tot de zaal en/of het kanaal waarlangs een eventuele live stream gevolgd kan worden.

Otterspeer voltooit vierluik Leidse universiteit

De megaklus is geklaard. Of in universiteitstaal: het magnum opus is voltooid. Op 8 februari presenteerde emeritus hoogleraar Universiteitsgeschiedenis Willem Otterspeer tijdens de Diesviering het laatste boek van de vierdelige serie *Groepsportret met Dame*. Het beschrijft – met als ondertitel ‘De strategie van de aanpassing’ – de geschiedenis van de Leidse universiteit tussen 1876 en 1975. Het schrijven van de eerste drie boeken nam vijf jaar in beslag (2000-2005). De afronding van het slotdeel duurde vijftien jaar.

Voor die lange duur wijst Otterspeer diverse oorzaken aan. In de eerste plaats de hoeveelheid

materiaal. Hij raadpleegde evenveel bronnen als voor de eerdere drie delen samen. En als voorstudie schreef hij het boek ‘Het Horzelnest’ over de Tweede Wereldoorlog. Voorts trok Otterspeer in die periode tijd uit voor een bloemlezing van het werk van de Leidse historicus Henk Wesseling en schreef hij biografieën van Gerard Bolland, Johan Huizinga, en Willem Frederik Hermans. Dit laatste tweedelige werk slokte zoveel energie op dat hij een pauze inlaste maar op aandrang het monnikenwerk toch weer oppakte. Daarin geruggesteund door zijn vrouw als eerste kritische lezer.

Otterspeer laat in het boek chronologisch een schat aan informatie over alle facetten van ‘Het bolwerk van de Vrijheid’ de revue passeren. Historische feiten over onder meer bestuur, faculteiten, laboratoria, instituten, stichtingen en studentenverenigingen worden gelardeerd met smakelijke bijzonderheden, persoonlijke verhalen en tal van anekdotes.

De beschreven eeuw begint met de nieuwe wet op het hoger onderwijs, die bijna honderd jaar het raamwerk zal vormen van de Nederlandse universiteiten. Doelstellingen werden zelfstandige wetenschapsbeoefening en het bekleden van maatschappelijke betrekkingen. Maatregelen

Senaatleden vergaderen in de Senaatskamer van het Academiegebouw.

leiden onder meer tot het toegankelijker maken van de colleges. De vakkenlijst werd nauwkeurig vastgelegd en professoren werden in een specifiek vak benoemd.

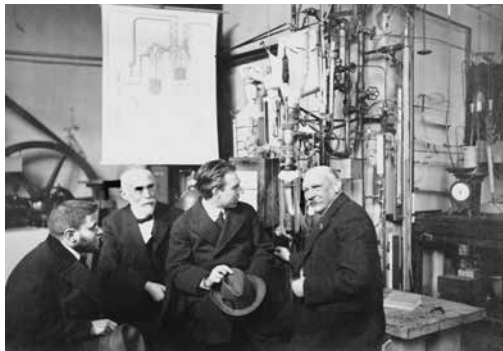
Het besluit om maar één doctoraat per faculteit in te stellen bleef alleen voor theologie gelden. De natuurkundige faculteit kende er zes, de letterkundige vijf, de medische drie en de juridische twee. De verhouding tussen curatoren en senaat bleef ongewijzigd. Het vaststellen van het onderwijsprogramma – in feite een taak van de senaat – belandde steeds vaker bij de faculteiten die de centrale macht vormden.

De Onderwijswet van 1905 maakte het in Leiden mogelijk bijzondere leerstoelen in te stellen voor andere dan 'liberale' levensbeschouwingen. En de wet-Limburg 1917 stelde hbs'ers in staat geneeskunde en wis- en natuurkunde te studeren los van het zware staatsexamen. De laatste grote verandering voor de Tweede Wereldoorlog was

het Academisch Instituut van 1921. Eén doctoraat per faculteit keerde terug en alle staatsexamens kwamen te vervallen. De nadruk werd gelegd op zelfstandig onderzoek. Het leidde met name in Leiden tot het instellen van het studium generale met vrijblijvende algemene colleges voor alle studenten.

In 1946 keerden dankzij de Commissie Reinink de drie essentiële taken van het hoger onderwijs terug: wetenschap, professionaliteit en algemene ontwikkeling. Wetenschappelijk onderzoek en het geven van onderwijs op basis daarvan werd de primaire taak van de universiteit. De Academische Raad lanceerde in 1967 het rapport-Maris met het voorstel curatoren en senaat te vervangen door een toporgaan van managers. De universiteitsraad zou voortaan bestaan uit een deputatie van de wetenschappelijke staf, studenten en oud-alumni. Het was noch voor senaat noch voor

de studenten acceptabel en leidde tot een heftige botsing. De wet Universitaire Bestuurshervorming van 1970 mondde uit in een efficiëntie die met het college van bestuur werd bereikt maar leidde ook tot een politiek verdeelde universiteitsraad zonder afspiegeling van de vakgebieden.

Natuurkundigen Paul Ehrenfest, Hendrik Lorentz, Niels Bohr en Heike Kamerlingh Onnes bijeen in het laboratorium.

In de periode 1875-1905 telde de Leidse Universiteit in totaal nog geen 5.000 studenten. De rechtenfaculteit was met bijna de helft veruit de grootste. Medische studenten vormden bijna een derde. Na 1925 zette een sterke stijging in. Tussen 1930 en 1934 telde de universiteit 2.625 studenten en in de periode 1945-1960 was er bijna een verdubbeling van 2.844 naar 5.370. Ook het volgende decennium was weer sprake van een groei van rond 100 procent. In 1970 telde Leiden 11.858 studenten, onder wie 3.699 vrouwen. In de studiekeuze is sprake van een flinke verschuiving ten koste van rechten en geneeskunde en ten gunste van sociale wetenschappen en natuurkunde. Dat resulteerde in een vrij evenwichtige verdeling tussen de vijf grote wetenschapsgebieden. De opmars van vrouwelijke studenten is evident en zette zich ook na 1975 voort. Op dit ogenblik is ruim de helft van de studenten vrouw.

Willem Otterspeer studeerde Geschiedenis en Filosofie aan de Universiteit Utrecht (1970-1977) en was daarna werkzaam in de museumwereld. Vanaf 1979 werkt hij aan de Leidse universiteit, eerst als conservator van het Academisch Historisch Museum. Sinds 1997 was hij hoogleraar Universiteitsgeschiedenis, eerst als bijzonder en vanaf 2002 als gewoon hoogleraar. In 1992 promoveerde hij cum laude op het proefschrift *De wiekslag van hun geest* over de Leidse universiteit in de negentiende eeuw. Dat boek was de grondslag voor het grote project *Groepsportret met Dame* dat rond 2.000 pagina's beslaat.

De strategie van de aanpassing is het vierde en laatste deel van Willem Otterspeers *Groepsportret met Dame*. Eerder schreef hij drie delen: Het bolwerk van de vrijheid. De Leidse universiteit, 1575-1672 in 2000. De vesting van de macht. De Leidse universiteit, 1673-1775 in 2002 en De werken van de wetenschap. De Leidse universiteit, 1776-1876 in 2005.

Het aantal medewerkers groeide van 40 in 1875 (23 wetenschappers) tot 3.306 in 1970 (342 wetenschappers). Nu zijn dat er 7.100 (omgerekend 4.408 fulltimers). De begroting bedroeg in 1875 slechts 268.000 gulden; in 1900 688.000 gulden, in 1939 ruim 2,7 miljoen, in 1964 ruim 76 miljoen, in 1970 ruim 217 miljoen. En in 1975 gaf de universiteit een miljoen gulden per dag uit. Nu is dat opgelopen tot bijna 1,9 miljoen euro.

De uitgave is niet slechts een hosannaverhaal. Ook zaken als excessen bij ontgroeningen, een rector en een pedel die niet helemaal voor hun taak zijn berekend komen aan de orde. Evenals

de lange tijd abominabele voorzieningen in het academisch ziekenhuis en de medische laboratoria. Maar de minpunten worden verre overschaduwd door successen. In de jaren zestig groeide het aantal medische specialismen in rap tempo. Het AZL telde 22 afdelingen en werd omlijst door acht laboratoria en een flink aantal instituten. In 1972 startte de nieuwbouw en verhuisden alle klinische afdelingen van paviljoens naar het huidige moderne Gebouw 1 van het Leids Universitair Medisch Centrum.

De Leidse universiteit kende vele hoogtepunten. Zo werd in 1920 de beroemdste inaugurele rede gehouden door bijzonder hoogleraar natuurkunde Albert Einstein die een jaar later de Nobelprijs kreeg. Een reeks befaamde natuurkundigen en astronomen hielden er hun oraties. Hendrik Lorentz, Pieter Zeeman Heike Kamerlingh Onnes, Willem Einthoven, Willem de Sitter en Jan Oort. De meesten waren nog twintigers en werden later Nobelprijswinnaars. Lorentz en Zeeman beten het spits af in 1902 en Kamerlingh Onnes volgde in 1913 voor de productie van vloeibaar helium. In 1925 volgde Einthoven, een superieure knutselaar, die de snaargalvanometer voor elektrische activiteit van het hart ontwikkelde. Bij de humaniora waren Christaan Snouck Hurgronje en Johan Huizinga de grote namen en bij de rechtsgeleerdheid Cornelis van Vollenhoven en Eduard Meijers. Het was aan de slagvaardigheid – soms in combinatie met klinkende munt – van de faculteiten te danken dat ‘grote namen’ naar Leiden kwamen. Naast de ‘eigen kweek’ die zich onder meer via concoursen aandiende.

De universiteit was ook de ‘kraamkamer’ voor musea als het Prentenkabinet, Oudheden, Volkenkunde, Geologie en Mineralogie en Natuurlijke Historie (nu Naturalis). Laboratoria die binnen de singels uit hun jasje groeiden, zoals het Huy-

Gebouwencomplex van het Academisch Ziekenhuis Leiden in het Boerhaavekwartier.

gens- en Gorlaeuslaboratorium. vestigden zich in de Leeuwenhoekpolder (nu Bio Science Park). Als uniek fenomeen van de Leidse universiteit signaleert Otterspeer het bestaan van zogeheten ‘kransen’. Gevarieerde groepjes van tien tot twintig hoogleraren die elkaar thuis in ontspannen sfeer ontmoeten.

Minstens één ervan was van essentieel belang voor de koers in de Tweede Wereldoorlog. Zij besloten op 28 april 1940 ontslag te nemen als protest tegen van de ariërvierklaring van de nazi's om joden te weren uit ambtelijke functies. In de daarop volgende weken legden 58 van de 93 hoogleraren en lectoren hun ambt neer. Rudolph Cleveringa, decaan van de rechtenfaculteit, hield op 26 november 1940 in een volgepakt groot auditorium, een imponerende rede waarmee hij icoon van het verzet werd. De bezetter sloot daarna direct de universiteit. In de dappere verzetsstrategie speelde onder anderen ook internationaal jurist Ben Telders een belangrijke rol. Hij volgde al jaren de ontwikkelingen in Duitsland. Beiden kregen het zwaar te verduren. Cleveringa werd twee keer gevangen gezet. Telders belandde na meedogenloos verhoor in Buchenwald en daarna in kamp Bergen-Belsen. Daar overleed hij een paar dagen voor de bevrijding aan vlektyfus.

Drie joodse hoogleraren overleefden als bij mirakel de oorlog in Theresienstadt. Op 17 september 1945 werd de universiteit heropend met een emotionele plechtigheid in de Pieterskerk bijgewoond door 3.475 personen onder wie koningin Wilhelmina. In 1950 zijn ter nagedachtenis aan alle slachtoffers twee ramen onthuld in het groot auditorium. En Ben Telders wordt ook nu nog elk jaar herdacht.

In de volgende uitgave van *Oud Leiden Nieuws* kunt u een artikel lezen over de Leidse universi-

teit in de periode 1970 - 2020. Daarover schreef Pieter Slaman het boek 'De Glazen Toren'. De auteur is onderwijs- en beleidshistoricus en Willem Otterspeer was zijn promotor.

Groepsportret met Dame. De strategie van de aanpassing 1876-195 – Willem Otterspeer – Uitgeverij Prometheus – ISBN978 90 446 4612 2 – 556 pagina's – Verkoopprijs 49,95 euro.

[Bram van Leeuwen](#)

Academiegebouw: centrum van wetenschap

Het Academiegebouw aan het Rapenburg fungeert al sinds 1581 als hart van de Leidse universitaire gemeenschap. Die status wordt bekrachtigd met het boek *Rap73* geschreven door Dorrit van Dalen, die aan de Leidse Universiteit promoveerde.

In het voorwoord benadrukt de onlangs teruggetreden rector magnificus Carel Stolker dat het dé plek is waar iedere dag de door stichter Prins Willem van Oranje gegeven opdracht 'Praesidium Libertatis' wordt waargemaakt.

Het accent van de uitgave ligt sterk op de bouwkundige geschiedenis van de voormalige Dominicaanse kerk die in 1516 in gebruik werd genomen door de Witte Nonnen. Aan de hand van een dozijn plattegronden wordt toegelicht welke functies het monumentale bouwwerk nu al meer dan vier eeuwen vervult. Tegelijkertijd wordt in die reeks verhalen een veelkleurig beeld geschetst van bijzondere gebeurtenissen en rol die markante personen er vervulden.

Bij de eerste verbouwing in 1581 verrees een muur tussen de hoofd- en zijbreuk en een

scheiding – haaks op het Rapenburg – die de hoofdbeuk op beide verdiepingen in twee delen splitste. Zo ontstond beneden een grote zaal voor theologiecolleges en een bibliotheekruimte. Vanwege de hoge vochtigheid verhuisden na twee jaar alle boeken naar de Faliëde Bagijnkerk aan de overzijde van het Rapenburg. Mogelijk werden toen ook het Groot Auditorium en de Gewelfkamer alsmede het Klein Auditorium en de huidige Senaatskamer daarboven van elkaar gescheiden. Zekerheid daarover bestaat niet. Het kan ook tussen 1616 en 1618 zijn gebeurd.

De Gewelfkamer werd Auditorium Philosophicum. Het is de plek waar in de loop der tijd felle discussies werden gevoerd. Zoals een strijd tussen de aanhangers van Aristoteles en Descartes, een pamflettenstrijd over theologie tussen professo-

ren en in 1969 over radicale hervormingen van het bestuur. De zeggenschap van curatoren en senaat komt in handen van een college van bestuur en de universiteitsraad, die wordt gekozen door studenten en personeel.

Als de rust is weergekeerd krijgt het weer een collegezaal als bestemming totdat het Witte Singelcomplex is gebouwd. Van 1982 tot 2000 wordt de ruimte gebruikt voor tentoonstellingen van het Historisch Academisch Museum en sindsdien als garderobe. De grote ruimte in de hoofdbeuk, het Groot Auditorium, bood in 1582 onderdak aan theologen maar werd al direct gebruikt voor bijeenkomsten die de hele universiteit aangaan

zoals oraties, promoties, afscheidscolleges en vroeger ook de dies. Het dubbele kathedraal – dat nu het aanzien bepaalt – werd in de 17de eeuw geplaatst nadat een eerdere bij de brand in 1616 een prooi van de vlammen werd.

Een van de wanden siert een wandtapijt met een gezicht op Leiden, ontworpen door koningin Wilhelmina en geschonken bij haar eredoctoraat in 1925. In 1950 werden er twee gedenkramen geplaatst die zijn gewijd aan de verdediging van de vrijheid met Prins Willem van Oranje als centrale figuur en het verzet in de Tweede Wereldoorlog die verwijst naar de protestrede van decaan Rudolph Cleveringa in 1940 tegen het ontslag van joods medewerkers. Aan het einde van de gang naast het Groot Auditorium is de Docentenkamer die bij de restauratie in 1915 werd ingericht voor wachtende docenten voor het begin van promoties en oraties. Tot 1617 was hier de deur die toegang gaf tot de zijbeuk aan de Nonnensteeg.

Een bijzonder bouwsel was de Sterrewacht op het dak van het Academiegebouw. Het eerste observatorium in een torentje met koepel veranderde in de twee eeuwen na de bouw in 1632 nogal eens van vorm, omvang en interieur. De meningen verschilden van 'Een van de Délices de Leyde' (boekhandelaar Pieter van der Aa) tot 'Een verzameling duivenhokken en peperbossen' (schrijver Nicolaas Beets). In 1864 werd het bouwwerk afgebroken nadat drie jaar eerder een volledig nieuwe en moderne sterrenwacht was verrezen aan de Witte Singel. Nu nog siert het dak alleen een klokkentoren met uurwerk die er in 1670 een plek kreeg. Ontworpen door stadsarchitect Willem van der Helm met schutsgodin Pallas Athene op de windvaan.

Het Academiegebouw rond 1600 in het *Album amicorum van Amstel van Mijnden*. Rechts van de poort de drukkerij van Elsevier.

Nu de plek waar de promotiecommissie zich na de verdediging terugtrekt om het proefschrift te beoordelen. Bij de inauguratie van een nieuwe hoogleraar is het de ontvangstruimte voor de familie.

Na de brand in 1616 is ook de twaalfhoekige traptoren met wenteltrap aan het plein gebouwd. Het vormde twee eeuwen de hoofdingang van de academie. Zijn faam ontleent de trap aan de tekeningen op de muur, getiteld 'Gradus ad Parnassum', de student die maar de Godenberg klimt. Getekend met houtskool in 1864 door rechtenstudent jhr. Victor de Suers, die later hoofd van de afdeling kunsten en wetenschap-

pen van het ministerie van Binnenlandse Zaken werd en de verantwoording had voor de renovatie van het Academie aan het einde van de eeuw. Zijn creatie raakte fors beschadigd. Tekenaar en karikaturist Louis Raemakers mocht na een schier eindeloze discussie in de senaat 1919 met twee assistenten de restauratie van de vier taferelen uitvoeren. Een moderne tegenhanger van Adam Uriel over een studente siert inmiddels de trap naar de tweede verdieping.

De galerij aan de noordzijde, ooit de gebedsplaats van de nonnen, werd de plek van het Auditorium Medicum waar de beroemde Herman Boerhaave tussen 1710 en 1730 colleges gaf. Zijn

vernieuwingen en experimenten maakten hem tot inspirator voor de hele Europese geneeskunst. Na zijn vertrek nam de Senaat de ruimte in bezit, die ook werd gebruikt voor bijzondere gebeurtenissen. Zoals de verwelkoming van nieuwe hoogleraren door de rector en de viering van het derde eeuwfeest.

In de 19de eeuw nam het aantal rechtenstudenten toe tot gemiddeld 300. Het Klein Auditorium, in 2020 omgedoopt tot Telderszaal, werd te krap. De nieuwe vleugel op het Academieplein richting Nonnensteeg, die in 1828 werd voltooid, bood uitkomst. Voor de expansie kocht de universiteit ook de panden Rapenburg 69 (1872) en Rapenburg 67 (1899) aan. Toch verliet de juridische faculteit na de Tweede Wereldoorlog het Academieggebouw. Er kwam ruimte beschikbaar in het Gravensteen, de Hugo de Grootstraat en het Rapenburg. Om uiteindelijk weer te worden verenigd in het Kamerling Onnes Gebouw aan het Steenschuur.

In de periode 2004 -2008 onderging het Academieggebouw een flinke renovatie. De receptiezaal kreeg een nieuwe inrichting met portretten en schilderij dat herinnert aan de Tiendaagse veldtocht om de Belgische opstand in 1831 te onderdrukken. Het binnenplaatsje werd voorzien van een glazen overkapping en ingericht als beeldentuin.

Aparte vermelding verdient het Zweetkamertje. Na ondervraging van een kandidaat of promovendus keerde de student vanaf de 18de eeuw terug naar dat kleine sombere kamertje in afwachting van het eindoordeel. Om de tijd te doden schreven studenten hun naam op de muur of krasten hun naam in de nog altijd aanwezige tafel. Als ongewenste graffiti kwam elke zomer de kwast er aan te pas om de muren te witten.

Meester in de Rechten Barend Hulsebosch zet in augustus 2020 zijn handtekening in het Zweetkamertje. Foto P.R. Boers.

Tot in 1913 officieel het besluit viel om daarmee te stoppen. En vanaf de jaren '70 mogen alumni en eredoctoren onder toezicht van de pedel hun naam met potlood op de muur schrijven. Namen van heel bijzondere personen, zoals leden van het koninklijk huis, worden met een glazen plaatje beschermd. Eredoctoor Nelson Mandela mocht in 1999 als uitzondering tekenen op een tegeltje dat later is ingemetseld.

Rap73. Verhalen over het Leidse Academieggebouw – Dorrit van Dalen – Leiden University Press – ISBN 978 90 8728 359 9 – 184 pagina's – Verkoopprijs 22,50 euro.

Bram van Leeuwen

Agenda

Woensdag 16 juni

Rijk verleden, onzekere toekomst

Informatie- en discussiebijeenkomst over de Evangelisch-Lutherse Kerk.

Aanvang: 20.00 uur

Plaats: Hooglandse Kerk

Raadpleeg de website voor de regeling van de toegang tot deze bijeenkomst.

Zie ook p. 21.

Vrijdag 10 september

OMD-lezing 'Hofjes als middeleeuwse erfenis, tussen mededogen en devotie' door Dick de Boer

Aanvang: 20.00 uur

Plaats: Rijksmuseum van Oudheden

Raadpleeg de website voor de regeling van de toegang tot deze bijeenkomst.,

Zondag 26 september

Dirk van Eck-lezing 'De Leidse en Katwijkse jaren van Jef Last' door Rudi Wester

Online, via livestream. De link naar de livestream vindt u op de website www.oudleiden.nl

Aanvang: 14.30 uur

Plaats: Lokhorstkerk

Zie ook p 22, *Oud-Leiden Nieuws* maart 2021

Permanent

Oud Leiden-podcasts

Historische Vereniging Oud Leiden

Online: <https://oudleiden.nl/publicaties/podcasts>

Colofon

Postadres:

Secretaris HVOL

Postbus 917

2300 AX Leiden

tel 06-20211908

E-mail: info@oudleiden.nl

rekeningnummers voor:

- contributies/schenkingen:

NL06 RABO 0322 8362 20

- betaling excursies:

NL67 INGB 0005 9012 64

Website: www.oudleiden.nl

Beeldbank: <https://oudleiden.nl/collecties/beeldbank>

KvK-nummer 40445843

ANBI-nummer 804311912

ISSN-nummer 2214-353X

Redactie Kwartaalblad

Ton van Brussel

Bram van Leeuwen

E-mail redactie:

promotie@oudleiden.nl

Opmaak: Christine van der Ven,
Voorschoten

Productie: Nautilus, Leiden